

Életlen határok mentén: prototipikus színnevek a magyar nyelvben

1. Bevezetés

A színnevek nyelvészeti elemzése elsősorban két másik tudományterület, a fizika és a biológia kutatásainak köszönhetően indult meg a huszadik század második felében. A nyelvészeti kutatások egyik alapvető kérdése, hogy a különböző nyelvet beszélők hasonlóan vagy eltérően tagolják-e a színvilágot. A színnevek vizsgálatában jelentős lépésnek számít két antropológus, Brown és Lenneberg kísérlete, akik az egyes árnyalatok kódolhatóságát színlapocskákat felsorakoztatva vizsgálták. A színnevek kommunikálhatóságát és memorizálhatóságát tesztelték olyan nyelvi és nem nyelvi paraméterek figyelembe vételével, mint a szótagszám, a szószám, a válaszidő, a válaszgyakoriság, a variabilitás és a következetesség (Kay 1997: 1, Pléh 1999: 69). Kutatásaik egyik legfontosabb következtetése, hogy az egyes színmezőket a különböző nyelveket beszélők eltérően bontják fel. Megállapították, hogy ugyanannak a pirosnak más a kódolhatósági ideje a különböző nyelvet beszélőknél, és gyakran ugyanazt a piros színt más árnyalatként értékelték a kísérletben részt vevő alanyok. Álláspontjuk alapján, mely szerint a nyelv- és kultúraspecifikus kódolási képességek különböző kognitív képességekre utalnak, gyakran hivatkoznak rájuk a nyelv relativista felfogásának hívei, következtetéseiket a Sapir-Whorf-hipotézis támasztópillérének tekintve (Kay 1997: 1, Ungerer-Schmid 1996: 3).

Berlin és Kay vizsgálatai ezzel szemben azt mutatják, hogy a spektrum felbontását az emberi világban a színlátás biológiájából származó egyetemes elvek szabályozzák. Szerintük, ha két nyelvben jelen vannak ugyanazok az alapszínek, akkor beszélőik nagy valószínűséggel ugyanazokat a színárnyalatokat fogják tipikusnak tartani. Tehát az angol és a magyar eltérhet abban, hogy milyen színárnyalatokat nevez pirosnak, de feltehetőleg megegyezik abban, hogy melyik pirosat jelöli meg a csoport „legjobbjának”. Berlin és Kay (1969) húsz nyelvet vizsgáltak meg, s olyan színnevekből indultak ki, melyek könnyen megnevezhetőek (pl. *piros, kék, fehér* stb.), és nem emlékeztetnek egy tárgynévre (pl. *narancssárga, rózsaszín*). Ezeket alapszínneveknek nevezték. Az alapszínnevek között alapvető és univerzális előfordulási hierarchiát mutattak ki, valamint rávilágítottak arra, hogy a színnevek hierarchikus struktúrájában a *fekete* és a *fehér* a legelemibb. A *piros* szín megléte e két szín megjelenéséhez kötött, míg a *sárga* és a *zöld* az előző három szín (*fekete, fehér, piros*) megjelenése után várható. Dolgozatomban a magyar prototipikus színneveket vizsgálom, különös figyelmet fordítva azokra a kifejezésekre, amelyek a prototipikus és a tipikus kategória határon mozognak.

2. Alapvetések

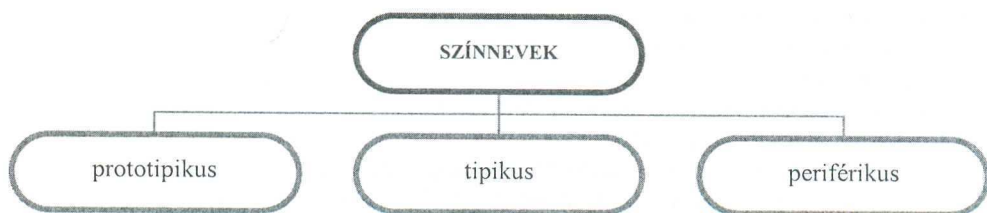
Berlin és Kay *Basic color terms* (1969) című művében arra az eredményre jutott, hogy a világ minden nyelvében kimutatható egy alapvető és univerzális hierarchia, s minden nyelvben van legalább kettő, maximum tizenegy alapszínnev. Lehetséges kivétalként említik meg a magyar és az orosz nyelvet, ahol az alapszínnevek száma több, mint tizenegy.

Berlin és Kay (a továbbiakban BK) a magyarban az alábbi alapszínneveket különböztetik el:

1. ábra: A prototipikus színnevezések a magyarban (Berlin–Kay 1969 alapján)

A BK által alapszínnek nevezett színeket Rosch (1975, 1978) vizsgálatainak a tükrében prototipikus színneveknek nevezem. A prototipikus modellnek megfelelően a magyar színnevek három alkategóriába sorolhatók:

2. ábra: A színnevek felosztása a magyar nyelvben

3. A magyar nyelv prototipikus színneveinek a vizsgálata

A magyar nyelv prototipikus színneveire vonatkozóan három vizsgálatot (tesztet) végeztem el. Először megnéztem a BK által meghatározott kritériumok alkalmazhatóságát, majd az alapszínnevekre felállított gyakorisági mutatókat kerestem; végül az alapszínnevekből létrehozható összetételek vizsgálata során feltárt eredményeket elemeztem. Az első két tesztben elsősorban három, a prototipikus és a tipikus határon mozgó színnév (*narancssárga*, *rózsaszín*, *vörös*) tipikusságát vizsgáltam, míg a harmadik elemzésbe a magyarban előforduló összes alapszínnevet bevontam.

3.1. A prototipikussági kritériumok alkalmazása

BK négy prototipikussági feltételt határoz meg (Berlin–Kay 1969: 6), mely szerint az alapszínnevek:

1. egyetlen morfémából állnak,
2. gyakran használatosak,
3. sok tárgyra alkalmazzuk őket,
4. nem részei más színekategóriának.

Prototipikusnak azokat a színneveket nevezzük, amelyek minden BK által felállított szempontnak megfelelnek. Tipikusak azok a színnevek, amelyek gyakran használatosak, sok tárgyra alkalmazzuk őket, illetve egy szótagból állnak vagy részei más színekategóri-

áknak. A periférikus vagy legkevésbé tipikus színnevek azok, amelyeknek a használata korlátozott, csak egy konkrét dologra vonatkoznak – pl. *ősz* (haj), *deresszürke* (ló), *permanens fehér* (festék) – vagy alkalmilag használatosak: *tubákszín*, *tüdővérszín*. A színnevek tipikussági mutatóit az alábbi táblázat foglalja össze:

	Prototipikus	Tipikus	Periférikus
Egyetlen morféma	+	+/-	+/-
Gyakran használatos	+	+	+/-
Sok tárgyra alkalmazzuk	+	+	-
Nem része más színekategóriának	+	-	-

1. táblázat: Tipikussági kritériumok
(Berlin–Kay 1969 alapján)

A prototipikus színnevek jellegzetesen egy morfémból állnak. A tipikus színnevek egy része több morfémból áll, és tartalmazhat alapszínnevet, vagy összetételt alkothat a *-szín/-színű* utótaggal. A tipikus színnevek másik csoportjába a ritkábban használatos, egy morfémból álló elnevezések tartoznak. A kevésbé tipikus vagy periférikus színnevek szintén lehetnek összetettek vagy önállóak. Az összetételek ritkán, illetve csak egy dologra vonatkoztatva használatosak.

Kérdéses, hogy mennyire tekinthető prototipikusnak a BK által megnevezett tizenegy alapszín a magyar nyelvben. A *rózsaszín* (*pink*) és a *narancssárga* (*orange*) az angolban egyértelműen az alapszínek közé sorolható. A *rózsaszín*-t Kenesei nem tekinti alapszínnak a magyarban, míg a *narancssárgá*-t igen (Kenesei 2004: 233). Ha ragaszkodunk a BK kitételeihez, akkor e két színnév a négy kritériumból nem mindegyiknek felel meg, ugyanis alaktanilag mindkettő összetett, emellett a *narancssárga* része más színekategóriának is. Ezen ismervek alapján a *narancssárgá*-t és a *rózsaszín*-t nem sorolom a prototipikus színnevek közé. Megjegyzem, hogy sokan, többek között Kenesei (2004: 233) és Tolcsvai (megjelenőben) a *narancssárgá*-t *narancs*-ként említik, ily módon építik be a BK rendszerébe. A magyarban azonban a *narancs* színelnevezés egyelőre nem tekinthető általánosan elterjedtnek, bár megfigyelhető, hogy használata az utóbbi években egyre nagyobb teret nyert, de a *narancs* lexémát túlnyomórészt még mindig a gyümölcs megnevezésére használjuk. A *rózsa* szót is alkalmazhatjuk színnévként, de csak akkor értjük meg ezt a jelentését, ha a szövegkörnyezetből kiderül, hogy a rózsaszínéről van szó és nem a virágról. A másik, prototipikusság szempontjából kérdéses szín, a *vörös* a BK minden pontjának megfelel. Amennyiben csak nyelvi megjelenő függőségként értelmezzük a más színekategóriához tartozás kritériumát, akkor a *vörös* nem tekinthető más osztályhoz tartozónak, míg a *narancssárga* igen. Ugyanakkor, ha fizikai szempontokat tartunk szem előtt, akkor a *vörös* a *piros* sötét árnyalata, ahogyan azt MacLaury és Almási vizsgálatai is igazolták (MacLaury–Almási 1997). Nyelvi szempontból fontosabb azonban egy ötödik kritérium bevezetése: amennyiben a színnév hordozója nem homályosult el, az adott színnév nem tekinthető prototipikusnak.

	Prototipikus	Tipikus	Periférikus
Egyetlen morféma	+	+/-	+/-
Gyakran használatos	+	+	+/-
Sok tárgyra alkalmazzuk	+	+	-
Nem része más színkategóriának	+	-	-
Elhomályosult hordozó	+	-	-

2. táblázat: Javasolt tipikussági kritériumok

Tudjuk, hogy eredetileg a *kék* és a *zöld* színneveink is szubsztanciákhoz kötődtek (TESz). A *narancssárga* és a *rózsaszín* esetében ez máig nyilvánvaló, míg a többi prototipikus színnevezésnél nem, s véleményem szerint a *vörös* hordozója is elhomályosult. A BK-kritériumok alapján tehát a *narancssárga* és a *rózsaszín* színneveket nem nevezem prototipikusnak vagy alapszínnevének, míg a *vörös* színnevet felveszem a prototipikus színnevek közé. Fontos megjegyezni azonban, hogy a homályos kategóriahatárok nyelvi relevanciájának az ismeretében a *narancssárga* és a *rózsaszín* közelebb állnak a prototipikus színnevekhez, mint más, tipikusnak tekintett színnevek.

3.2. A prototipikus színnevek gyakorisági mutatói a magyar nyelvben

A prototipikus színnevek gyakorisági vizsgálatához a Magyar Nyelvtudományi Intézet Magyar Nemzeti Szövegtárának (a továbbiakban MNSz) teljes anyagában kerestem, s az alapszínnevekre vonatkozóan a következő eredményeket kaptam:

fekete	fehér	zöld	kék	piros	sárga	barna	szürke	lila
18360	16713	12287	8999	8632	7408	4434	3095	2020

3. táblázat: A prototipikus színnevek gyakorisági sorrendje a magyar nyelvben

Ha megnézzük a színnevek gyakorisági mutatóit, akkor láthatjuk, hogy a gyakorisági sorrend szinte teljesen megegyezik a BK-ban meghatározott sorrenddel. Különbség csak egy helyen figyelhető meg: a *fekete* és a *fehér* után a *zöld* a leggyakoribb színnév, majd a *kék* következik. A korpuszban a *piros* az ötödik leggyakoribb prototipikus színnév. Ezzel szemben a BK hierarchiájában a *piros* megelőzi a *kék*-et és a *zöld*-et. Ez a tény alátámasztja korábbi kijelentésünket, amely szerint a magyar nyelvre specifikusan jellemző *vörös* színnév a magyarban a prototipikus színnevek kategóriájához tartozik. A *vörös* 6135-ször fordul elő az MNSz teljes anyagában, tehát gyakorisági szempontból is az alapszínnevek közé sorolható. A további sorrendben nincs eltérés: a *vörös*-et a sorrendben a *sárga*, a *barna* és a *szürke* követi, majd a sort 2020-szori előfordulásával a *lila* zárja. A *sárga* színnevet jellemzően *sárga*-ként használjuk, a *citromsárga* elnevezésre kevesebb adatot, mindössze 73-at találtunk. Ebből arra következtethetünk, hogy a *citromsárga* nem egyezik meg teljesen a *sárga* elnevezéssel. A *citromsárga* alakot a tipikus színnevek között tarthatjuk számon.

A gyakorisági mutatók is alátámasztják, hogy a *narancssárga* és a *rózsaszín* – a prototipikus és tipikus kategóriák határán mozogva – inkább a tipikus csoporthoz állnak közelebb. A *narancssárga* 491-szer, a *rózsaszín* 1942-szer szerepel a korpuszban.

3.3. Alapszínnevekből létrehozható összetételek

A gyakorisági mutatók rámutattak, hogy a magyar nyelv nem minden pontban felel meg az elsődlegesen az angolra kidolgozott hierarchikus mintáknak. A fenti tesztek mellett azt is megvizsgáltam, hogy miként viselkednek az alapszínnevek az összetételekben, és hogyan oszlik meg az alapszínnevek kiválasztási gyakorisága. A kereséshez ismét az MNSz anyagát használtam, az eredmények a 4. táblázatban találhatóak. A függőleges oszlop szavai előtagként, a vízszintes sor szavai utótagként szerepelnek az összetételekben. Az első szám az -s képzős összetételek számát, a második a képző nélküli összetételek számát jelöli. Így például tizenhat *kékesfehér* és hét *kékfehér* szerepel a korpuszban. A statisztikai szempontból mérvado adatokat (tíznel több előfordulás) félkövérrel jelöltem.

	fekete	fehér	zöld	kék	piros	sárga	barna	szürke	lila
fekete		–	1/5	2/4	0/2	0/2	3/6	2/1	1/14
fehér	–		0/4	1/2	0/2	1/10	0/1	3/1	0/1
zöld	7/7	7/5		28/7	0/2	28/9	11/13	28/2	1/5
kék	18/3	16/7	51/4		3/2	3/11	2/1	40/2	15/5
piros	0/3	–	0/3	0/1		1/0	0/4	1/1	0/1
sárga	0/3	41/11	58/8	1/11	2/4		52/3	14/2	0/1
barna	7/0	2/0	8/4	0/3	3/8	4/3		10/1	1/3
szürke	14/2	37/0	32/5	33/8	0/1	8/3	27/0		3/1
lila	3/5	6/2	1/10	7/15	9/1	0/4	3/3	1/1	

4. táblázat: Az alapszínnevekből alkotott összetételek

Az alapszínnevek mellett elvégeztem a *narancssárga*, a *rózsaszín*, valamint a *vörös* színnevekkel is ugyanezt a vizsgálatot. A *narancssárga*-val és *rózsaszín*-nel alkotott összetételek száma minimális, a *vörös* a *barna*-val, a *lila*-val és a *sárga*-val alkot összetételeket. Az alábbi táblázat a *vörös*-sel alkotott összetételek előfordulási gyakoriságát foglalja össze.

	vörös	sárga	barna	lila
vörös	–	2/1	43/36	5/1
sárga	11/3	–		
barna	17/0		–	
lila	12/1			–

5. táblázat: A *vörös* színnév előfordulása összetételekben

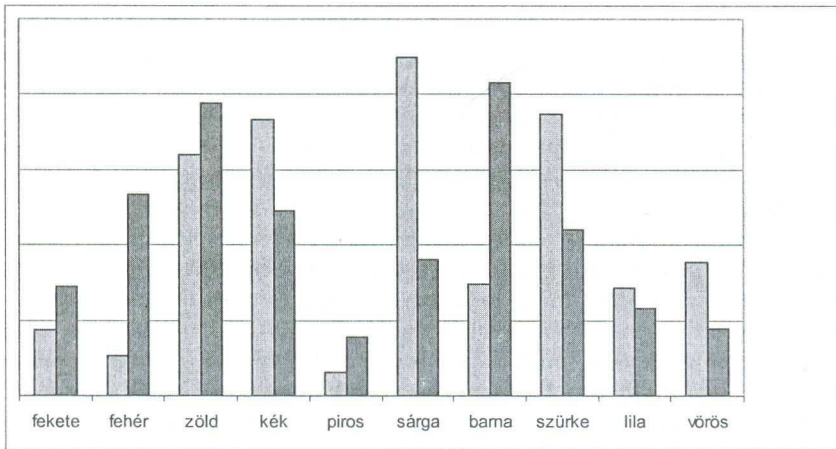
A fenti számokból az is kiderül, hogy mely színek szerepelnek a leggyakrabban előtagként vagy utótagként az összetételekben. Az összetétel-vizsgálatokba a *narancssárga*-t és a *rózsaszín*-t ritka előfordulásuk miatt nem vontam be, a *vörös* színnév viszont szerepel az összesítésben. Az adatokat összevonva, a képzős és a képző

nélküli előfordulásokat együtt vizsgálom, a statisztikailag szignifikáns adatok továbbra is kiemelve szerepelnek.

	fekete	fehér	zöld	kék	piros	sárga	barna	szürke	lila	vörös	össz.
fekete	0	0	6	6	2	2	9	3	15	0	43
fehér	0	0	4	3	2	11	1	4	1	0	26
zöld	14	12	0	35	2	37	24	30	6	0	160
kék	21	23	55	0	5	14	3	42	20	0	183
piros	3	0	3	1	0	1	4	2	1	0	15
sárga	3	52	66	12	6	0	55	16	1	14	225
barna	7	2	12	3	11	7	0	11	4	17	74
szürke	16	37	37	41	1	11	27	0	4	13	187
lila	8	8	11	22	10	4	6	2	0	0	71
vörös	0	0	0	0	0	3	79	0	6	0	88
össz.	72	134	194	123	39	90	208	110	58	44	1072

6. táblázat: A prototipikus színnevek összesített előfordulása elő-, illetve utótagként

Az utolsó oszlopban és sorban található összesítések egyenként jelzik az adott szín előtagként vagy utótagként való előfordulási gyakoriságát. Az egyes színekre vonatkozó adatokat egybevetve megkapjuk az előtag-utótag gyakorisági mutatókat, melyeket a könnyebb áttekinthetőség céljából az alábbi ábrában összesítettem. Az első oszlop az adott színnév előtagként, a második oszlop utótagként való megjelenését ábrázolja:

3. ábra: Előtag-utótag arányok (vö. 6. táblázat)

Az 1072 összetételből leggyakrabban a *sárga* alkot előtagként összetételt. Gyakran szerepel még összetételi előtagként a *szürke* és a *kék* is. Legritkábban a *piros* és a *fehér* fordul elő összetételi előtagként. Utótagként összetételekben a *barna* és a *zöld* a legjellemzőbb, legritkábban pedig a *piros* és a *lila* fordul elő. A *piros*-ról ezek alapján megállapítható, hogy a legritkábban előforduló prototipikus színnév az alapszínekből létrehozott összetételekben. Ennek két okát látom: egyrészt a *vörös* helyettesítheti az alapszínekkel alkotott összetételekben, másrészt a *piros* árnyalatait gyakran más típusú összetételekkel fejezzük ki. Ez utóbbi állítást a *piros*-sal és *vörös*-sel alkotott összetételek nagy száma is alátámasztja (pl. *tűzpiros*, *kárminpiros*, *rózsapiros*, *skarlátpiros*, *bíborpiros*, *cinóberpiros*, *cseresznyepiros*, *húspiros*, *karmazsinpiros*, *korallpiros*, *meggypiros*, *paprikapiros*, *tulipiros*, *vérpiros*, *karmazsinvörös*, *pulykavörös*, *rákvörös*, *rézvörös*, *rókvörös*, *bordóvörös*, *borvörös*, *burgundivörös*, *céklavörös*, *cinóbervörös*, *gránátvörös*, *kárminvörös*, *lángvörös*, *meggyvörös*, *narancsvörös*, *paprikavörös*, *tűzvörös* stb.). A *piros* és a *vörös*, valamint a *kék* és a *zöld* színek kapcsolódhatnak ugyanolyan előtagokhoz is: *meggypiros/meggyvörös*, *karmazsinpiros/karmazsinvörös*, *kárminpiros/kárminvörös*; *azúrkék/azúrzöld*, *tengerkék/tengerzöld*, *türkizkék/türkizöld*. Ezekben az árnyalatokban nemcsak a *piros*, hanem a *kék* is a világosabb variánst fejezi ki, míg a *zöld* és a *vörös* a sötétebb árnyalatokhoz kapcsolódnak. Ahogy az *azúrkék* világosabb az *azúrzöld*-nél, úgy maga a *kék* előtag is kifejezhet világosabb árnyalatot, ezért a *kék* gyakrabban fordul elő árnyalatomeghatározó előtagként, míg a *zöld* gyakrabban utótag. A *piros* és a *vörös* esetében ugyanez a reláció figyelhető meg: a *piros* inkább utótag, míg a *vörös* túlnyomórészt árnyalatomeghatározó szereppel rendelkező előtag az összetett színekben. A *zöld* és a *piros* színek tehát a hasonló árnyalatok közül (*zöld/kék*, *piros/vörös*) a dominánsabbak, s emellett alapszínekként is gyakoribbak. A *zöld* és a *kék* hasonló színárnyalatként való értelmezése nemcsak a magyar nyelvre jellemző, a két szín hasonló percepciója általános, mivel a spektrumtartományban közel állnak egymáshoz. Davies és Corbet (1995) több olyan nyelvet is vizsgált (xhosa, setswana, bothala, chichewa), ahol a két szín nem különül el egymástól. Ez a szín az alapszínek között a *grue* (zöld + kék) elnevezéssel szerepel. Davies és Corbet arra is rámutat, hogy a *grue* használata elsősorban az úgynevezett primitívebb népeket jellemzi, s az is megfigyelhető, hogy ezek közül a nyelvek közül az angollal gyakran érintkező kultúrákban elkezdődött a *kék* és *zöld* nyelvi megkülönböztetése. A magyarban természetesen a *kék* és a *zöld* külön szín és színnév is, mégis láthattuk, hogy a két színnév között a magyar nyelvben is szorosabb kapcsolatot van, s összetételekben nem mindig jelölnek külön színt, hanem gyakran egy szín különböző árnyalatait (*azúrkék*, *azúrzöld* stb). A *kék/zöld* és a *piros/vörös* színpárok között fontos különbség azonban, hogy a *vörös* önmagában is a *piros* sötétebb árnyalata, míg a *kék* a magyarban alapszín, és nem a *zöld* világosabb árnyalata. Ha a *sárgá*-t és a *barná*-t összevetjük, hasonló következtetésekre jutunk. A sötétebb *barna* inkább alaptag, a *sárga* pedig nagyrészt világosabb árnyalatot kifejező előtag. Annak oka, hogy a *sárgásbarna* alak nyolcszor gyakoribb, mint a *barnássárga*, az lehet, hogy a *barna* világosabb árnyalatát sem a *fehér*-rel, sem a *kék*-kel nem tudjuk kifejezni, mivel a *fehér* előtagként nagyon ritkán szerepel, funkcióját inkább a *világos* előtag látja el, míg a *kék* perceptuálisan távol esik a *barnától*. Ezt bizonyítja az is, hogy a *kékesbarna* mindössze

háromszor szerepel a korpuszban. Az összes előforduló színnév közül a leggyakoribb összetételek (vö. 6. táblázat):

1. <i>vörös(es)barna:</i>	7,36%
2. <i>sárgá(s)zöld:</i>	6,15%
3. <i>sárgá(s)barna, kék(es)zöld:</i>	5,13%–5,13%
4. <i>sárgá(s)fehér:</i>	4.85%

A *vörös, barna, fehér, sárga, kék, zöld, szürke* csoport szembeállítható a *fekete, piros, lila* csoporttal, az előbbieket ugyanis jóval több összetételben szerepelnek. A fenti elemzést továbbgondolva indokolt megvizsgálni a relatív előfordulási különbségeket is, amelyek a színnevek további fontos tulajdonságait világítják meg. Két színnév összetételekben mérhető relatív különbsége azt mutatja meg, hogy az összes előfordulásból a két szín egyik, illetve másik irányú összetételének gyakorisága között mekkora a különbség. Összesen 24 esetben található valamelyik irányban szignifikáns, azaz tíznél több összetétellel, melyek közül az öt legnagyobb és az öt legkisebb relatív különbséget mutatom be.

sorrend	gyakoribb összetétel	előfordulás	ritkább összetétel	előfordulás
1.	<i>szürké(s)vörös</i>	13	<i>vörös(es)szürke</i>	0
2.	<i>lilá(s)piros</i>	10	<i>piros(as)lila</i>	1
3.	<i>szürké(s)fehér</i>	16	<i>fehér(es)szürke</i>	3
4.	<i>kék(es)fehér</i>	23	<i>fehér(es)kék</i>	3
5.	<i>sárgá(s)barna</i>	55	<i>barná(s)sárga</i>	7

7. táblázat: A legnagyobb relatív eltérések

A 3. ábrán látható, hogy a *szürke* és a *vörös* tipikusan előtag. Kis számú összetételeikben (13 előfordulás) minden esetben a *vörös* az alaptag, a *szürke* pedig az előtag. Ez abból következhet, hogy a két, meglehetősen különböző szín közül a *vörös* a meghatározóbb. Ezt tapasztalhatjuk a *sárgásbarna* esetében is, ahol a *barna* az erősebb árnyalat, míg a *sárga* csak világosságot fejez ki. A *piros* és a *lila* összetételei között figyelhető meg a második legnagyobb relatív különbség. A *pirosaslila* azért fordulhat elő ilyen ritkán, mert vagy kifejezhető más színnévvel is, vagy mert a *lilá*-t önmagában is pirosasnak látjuk. Ugyanez elmondható a *fehérésszürké*-ről is. Mivel a *szürke* már önmagában is fehéres, ezért ez az összetétel redundáns. A *kékesfehér* és a *fehéréskék* esetében is hasonló megoszlás van, amennyiben a *fehér* lehet *piszkosfehér* (szürkés, kékes), de a *fehéréskék*-et *világoskék*-nek neveznénk. Érdekes megfigyelni, hogy mind a *kék*, mind a *szürke* hasonló módon viselkedik előtagként. A *pirosasfehér*-et már nem *koszosfehér*-nek, hanem *rózsaszín*-nek nevezzük. A *szürke* és a *kék* közelségét mutatja a következő táblázat is, amely a legkisebb relatív különbségeket foglalja össze.

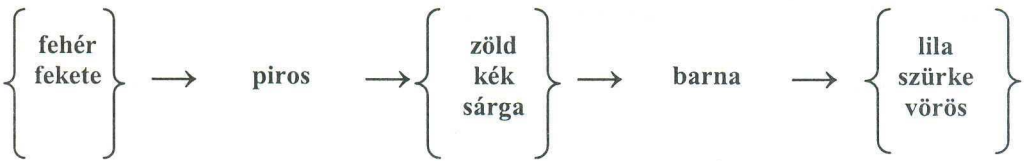
sorrend	gyakoribb összetétel	Előfordulás	ritkább összetétel	előfordulás
1.	<i>kék(es)szürke</i>	42	<i>szürké(s)kék</i>	41
2.	<i>lilá(s)kék</i>	22	<i>kék(es)lila</i>	20
3.	<i>kék(es)sárga</i>	14	<i>sárgá(s)kék</i>	12
4.	<i>szürké(s)zöld</i>	37	<i>zöld(es)szürke</i>	30
5.	<i>kék(es)zöld</i>	55	<i>zöld(es)kék</i>	35

8. táblázat: A legkisebb relatív eltérések

Megismerésünk és az alapszínnek közötti kapcsolat kiváló példája a *szürkéskék-kékesszürke* viselkedése, hiszen nemcsak hasonlóan működnek előtagként, hanem a két színből alkotott összetételek is körülbelül azonos mennyiségben fordulnak elő mindkét irányban a korpuszban. Ez azt mutatja, hogy a két árnyalat között minimális az eltérés. Ha tovább nézzük a legkisebb relatív eltérést mutató párokat, láthatjuk, hogy a *lila-kék*, a *szürke-zöld* és a *kék-zöld* párok is olyan színek, amelyek árnyalatban közel állnak egymáshoz. Az utóbbi két példa ismét igazolja a *kék* és a *zöld* hasonló percepciójára vonatkozó korábbi állítást. Az egyetlen kivétel a *kék-sárga* pár. Ennek magyarázatát abban kereshetjük, hogy összekapcsolásukkal mindkét irányban egy harmadik szín, a *zöld* különböző árnyalatait kapjuk. A legnagyobb és a legkisebb relatív különbségeket vizsgálva szembevetendő, hogy míg a legnagyobb különbségeknél lehet beszélni szindominanciáról (*szürkésvörös*, *liláspiros*), addig a legkisebb relatív különbségek esetében nincs domináns alapszín: a két szín vagy hasonló árnyalatot képvisel (*szürke-kék*, *kék-zöld*), vagy egy harmadik árnyalatot (*kék-sárga*) létrehozó kapcsolat van közöttük (ez a legnagyobb különbségeknél egy esetben sem fordul elő). Ez utóbbi tény a nagy relatív különbségeknél szintén szindominanciára utal, a recesszív előtag csak az árnyalatot módosítja. De míg az egyik irányba ez az összetételek magas számát támogatja, addig a másik oldalon kevés összetétel jelenik meg, ugyanis bizonyos árnyalatra vonatkozó összetételeket (pl. *fehéreskék*) más, általánosabban elterjedt színnévvel is kifejezhetünk (pl. *világoskék*).

4. Összefoglalás

A bemutatott vizsgálatok során a prototipikus színnek csoportjáról feltárt tulajdonságok csak egy apró szeletét képezik a terület kínálta korlátlan vizsgálati lehetőségeknek. Mind az alapszínnek, mind a tipikus és periférikus színnek kutatása további eredményekkel szolgálhat. Az itt bemutatott vizsgálatok során arra a következtetésre jutottam, hogy a *narancssárga* és a *rózsaszín* színnek a tipikus, a *vörös* színnév pedig a prototipikus csoporthoz tartozik a magyar nyelvben. BK feltételezésével ellentétben, mely szerint elképzelhető, hogy a magyarban 12 alapszínnév van, vizsgálataim arra a következtetésre vezettek, hogy a magyar nyelvben az alábbi tíz színnév tekinthető prototipikusnak:

4. ábra: A prototipikus színjelnevezések a magyarban

Bibliográfia

- Berlin, Brent–Kay, Paul 1969. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press, Berkeley.
- Davies, Ian–Corbet, Greville–Mtenje, Al–Sowden, Paul 1995. **The basic colour terms of Chichewa.** *Lingua* 95: 258–78.
- Kay, Paul 1997. Color Categorization. In Wilson, Robert–Keil, Fank C. (szerk.): *MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. MIT Press, Cambridge.
- Kenesei István (szerk.) 2004. *A nyelv és a nyelvek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MacLaury, Robert E.–Almási Judit–Kövecses Zoltán 1997. Hungarian Piros and Vörös: Color from points of view. *Semiotica* 114. Mouton De Gruyter, Berlin/New York, 67–81.
- Pléh Csaba 1999. Hozzájárulhatnak-e az empirikus pszichológiai kutatások a nyelv–gondolkodás viszony filozófiai problémájának megoldásához? In Neumer Katalin (szerk.): *Nyelv, gondolkodás, relativizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 35–165.
- Rosch, E.–Mervis C. B. 1975. Family resemblances. Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7: 573–605.
- Rosch, Eleanor 1978. Principles of Categorization. In Rosch, Eleanor–Lloyd, Barbara B. (szerk.): *Cognition and Categorization*. Laurence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale/New Jersey, 27–48.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *A nyelvi kategorizáció kognitív nyelvészeti keretben*. Kézirat. Budapest.
- Ungerer, Friedrich–Schmid, Hans–Jörg 1996. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman, London/New York.

Felhasznált forrás:

MNSz = az MTA Nyelvtudományi Intézetének Magyar Nemzeti Szövegtára